KUR'AN AÇISINDAN KENTLERİN YIKILIŞI

Nurettin TURGAY

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Kur'ân, insanlara dünya ve ahiretin huzur ve saadetinin yolunu göstermektedir. İnsan, bu mutluluğu yakalamak için kendisine düşen maddi ve manevi tüm görevleri yerine getirmek mecburiyetindedir.

Kentler, Kur'ân'da "*Medine*, *karye*, *beled,*" ve benzeri isimlerle anılmaktadır. Kentlerin korunması, maddi olmaktan ziyade manevi şeylere dayanmaktadır. Kentlerin yıkılışına sebep olan şeyleri, inkâr ve inançsızlık, ahlaksızlık, zulüm, azgınlık, şımarıklık ve benzeri başlıklar altında değerlendirebiliriz. Bunların tümü, manevi konulardır. Allah, her zaman için toplumları yıkılmaya sebep olan şeylerden korunma hususunda uyarıcılar göndermiştir. Allah tarafından kendilerini uyarmak üzere gönderilen elçilere inanan ve onlara uyan toplumlar, hep mutlu ve huzurlu olmuşlar ve uzun süreli yaşamışlardır. Allah'ın gönderdiği elçilere inanmayan, onları dinlemeyen, onları inciten inkârcı ve zalim toplumlar ise, çok geçmeden yıkılmış, yaşadıkları kentleriyle beraber yok olup gitmişlerdir. Buna "sunnetullah" diyoruz. Yani Allah'ın kanunu budur. Böyle bir uygulama, Allah'ın kanununun gereğidir.

Allah'a, dolayısıyla O'nun gönderdiği elçilerine ve kutsal kitaplarına inanan insanlar olarak bizim bu konudaki maddi manevi tüm görevlerimizi hakkıyla yerine getirmeye çalışmamız gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İnsan, Kent, Helak.

Abstract

Town's destroing according to Koran

Koran, teach man to be saved at world and at the other world. The man, has to do his all duties fort this happiness.

Towns, are named "*Medine*, *karye*, *beled*, *umran, hadaret*" and like them in the Koran. To save the towns, is spiritual much than material. Oppression, unfaimess, sauciness, unbelief, immoraity and things like them are reasons for town's destroing. All them, are spiritual. Allah, alveys sand prophets to awake men. Who comlianced this messac has escaed and others had destroyed with their towns.

We beliv in Allah, prophets and Kran so we have to do oure all duties.

Keywords: Koran, Man, Town, Destroing.

Kurte

Hilweşîna Bajaran li Gorî Qur'anê

Qur'an, rêya aramî û şadîya dinya û axretê rayî mirovan dide. Mirov mecbûr e ku ji bo bidestxistina vê şadîyê hemû wezîfeyên maddî û manewî yên ku li ser wî hatine ferzkirin bîne cî.

Di Qur'anê de bajar, wekî navên "medîne, karye, beled" tên nîşandan. Parastina bajaran ji maddî bêtir, bi tiştên manewî ve girêdayî ye. Mirov dikare sedemên hilweşandina bajaran di bin sernavên wekî înkar û bêbawerî, bêehlaqî, zilm, harbûn û şaqizîtî de binirxîne. Ev hemû, mijarên manewî ne. Xwedê her dem hişyarkeran şandîye ji bo ku civat xwe ji sedemên hilweşandinê biparêzin. Civakên ku baweriya xwe bi qasidên ku Xwedê ji bo hişyarîyê ji wan re şandîye anîne û bi ya wan kirine, her dem şad, aram û demdirêj jiyane. Lê civakên înkarker û zalim ên ku ji qasidên Xwedê bawer nekirine, li wan godarî nekirine û wan êşandine, bêyî ku zêde bidome hilweşîyane û tevî bajêrên xwe tunebûne û çûne. Em ji vê yekê re dibêjin "sunnetullah". Yanê qanûnê Xwedê ev e. Sepaneke wisa, bela qanûnê Xwedê ye.

Divê em wekî mirovên ku bawerîya xwe bi Xwedê, di pey re bi qasîdên wî şandîye û bi pirtûkên wî yên pîroz anîne, di vê mijarê de wezîfeyên xwe yên maddî-manewî bînin cî.

Peyvên Sereke: Qur'an, Mirov, Bajar, Helaq.

چکیده

خراب شدن شهرها به چشم انداز قرآن

قران انسان ها را راه حضور و سعادت دنیا و آخرت نشان می دهد. انسان برای به دست آوردن این حضور مجبور است همه وظایفی که به عهده خود است بجا بیاورد.

شهر ها در قران با نام های مانند مدینه، قریه و بلد ذکر می شود. محافظه کردن شهر ها بیشتر از چیزهای مادی به چیزهای معنوی تکیه می کند. چیز هایی که علت فرو ریختن شهر ها می شوند می توانیم در زیر نامهای انکار، بی اعتقادی، بی اخلاقی، ظلم، عصیان، گستاخی و چیزهای مثل آن ذکر بکنیم. همه ی اینها مورد های معنوی هستند. خدا همیشه برای خودداری از چیزهایی که علت فرو ریختن جامعه ها می شوند اخطار کننده ها فرستاده است. جامعه هایی که به پیامبران خدا باور کرده و به آنان طابع شده اند همیشه با حضور شده اند و مدت زیاد زندگی کرده اند. ولی جامعه های منکر و ظالم که به پیامبران خدا که برای هشیار کردن آمده اند باور نکرده اند و به آنان گوش نداده اند و به آنان آزار داده اند مدت زیاد نگذشته فرو ریخته و با شهرهایی که زندگی می کردند نابود شده از بین رفته اند. ما به این سنة الله می گوییم. این قانون خدا است. اجرایی چنین مقتضای قانون خدا است.

کلمات راهنما: قران ، انسان ، شهر ، هلاک

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

الملخص

سقوط المدن في القرآن الكريم

القرآن الكريم يبين للناس طريق السلام والسعادة في حياة الدنيا الآخرة. يجب على الانسان الالتزام بمسؤلياته المادية و المعنوية لتحقيق هذه السعادة. ويشار إلى المدن في القرآن بأسماء مشابهة كالمدينة و القرية و البلد. حماية المدن ، تقوم على أسس روحية بدلا من الأسس المادية. ويمكن تصنيف الأسباب التي تتسبب في سقوط المدن تحت عناوين مختلفة مثل الانكار والكفر والفجور والظلم والفسوق والغرور. . فكل هذه قضايا أخلاقية. وقد أرسل الله رسلا في كل زمان لحماية الناس من الاسباب التي تكون سببا لانهيار المجتمعات. و قد كانت المجتمعات التي آمنت و اتبعت برسل الله سعيدة و سلمية و عاشت حياة طويلة . و المجتمعات التي آذت رسل الله و كذبت بهم و لم تكن تؤمن بهم و تستمعهم انهارت بعد فترة وجيزة و تدمرت مع المدن التي كانت تحل بها. وهذه تسمى "سنة الله" أي هذه هي سنة الله. فمثل هذه العمل ، مستنبط من شريعة الله. ولذلك يجب علينا جميعا كمسلمين بالله و رسله المبعوثين و كتبه المقدسة ان نؤدّى مهامنا المادية و المعنوية بشكل صحيح.

الكلمات الاساسية : القرآن ، الناس , المدن, الهلاك

Giriş

Kur'ân, muhatabı olan insanı her konuda iyiye ve güzele yöneltmeyi hedeflemekte ve ona, dünya ile ahiretin huzur, saadet ve mutluluğunun yolunu göstermektedir. Bu gaye ile insanın yaşadığı hayatın bütün cephelerinde onun mutluluğuna katkı sağlayabilecek temel ilke ve kaideleri ortaya koymaktadır. Bu kaideler de insanın Allah, insan ve kâinattaki diğer varlıklarla olan ilişkilerini düzenlemektedir. Aynı zamanda Kur'ân, insanların dini ve beşeri bilgilerinin ana kaynağı konumundadır. Kur'ân, insan hayatının bütün yönlerini kuşatıcı ve kapsayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim bir ayette, "*İşte içinde kuşku olmayan bu Kitap, muttaki (Allah bilincinde) olan insanlar için bir hidayettir (bir yol göstericidir*)" (el-Bakara 2/2) diye buyrularak Ku'rân'ın, inanan insanlar için huzur, saadet ve mutluluk yolunu gösteren en mükemmel yol gösterici olduğu vurgulanmaktadır. Muhatabı insan olan Kur'ân, insanın yaratılışı ve dünya hayatındaki fonksiyonu hakkında şu bilgileri vermektedir:

> "*Hani bir zamanlar Rabbin meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti. Onlar da, "Bizler, seni överek tespih ve takdis edip dururken, Sen, orada bozgunculuk yapacak ve orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?" diye sormuşlardı. O da, "Kuşkusuz ki Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim" diyerek karşılık vermişti. O, Âdem'e isimleri, ama bütün isimleri öğretmiş, sonra onları meleklere sorarak, "Sözünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana bildirin!" demişti. Onlar da, "(Ey Rabbimiz!) Seni tenzih ederiz! Bizim, Senin bize öğretmiş olduğundan başka bilgimiz yoktur. Kuşkusuz ki Sen, çok iyi bilen, çok bilge olansın" demişlerdi. (Bunun üzerine Allah Âdem'e), "Ey Âdem! Onlara onların isimlerini bildir!" demişti. (Âdem) onlara, onların isimlerini bildirince, (Allah onlara), "Ben size, göklerin ve yerin gaybını bildiğimi, açığa vurduklarınızı da gizlemiş olduklarınızı da bildiğimi söylememiş miydim?" demişti*" (el-Bakara 2/30-33).

Bu ayetlerde insanın, yeryüzünde bir halife konumunda olduğuna, Allah'ın, her şeyin ismini ona öğrettiğine, onun, meleklerden daha üstün bir derecede yaratıldığına ve meleklerin, Allah'ın emri üzerine kendisine secde ettiğine işaret edilmektedir. Bunlar, insan yaratılışının daha başında verilen bilgilerdir. İnsanın bu özelliklere sahip olarak yaratılması, kendi iradesi ile gerçekleşen bir olay değildir. Allah, dilediği için insanı bu şekilde yaratmıştır. Ayrıca bu ayetlerde insan ile Allah arasında geçen bir diyalogdan bahsedilmektedir. Normalinde, insanın Allah ile konuşması

dua ve Allah'ın insan ile konuşması ise, vahiy yolu ile gerçekleşir diye yorumlanmaktadır. (T. İzutsu, s. 103 vd.) Buna göre çeşitli özellikler ve sorumluluklarla yaratılan insanın, her konuda kendisine düşen görevleri en güzel biçimde yerine getirmesi gerekmektedir. İnsan, yeryüzünü imar edecek, her şeyi yararlı ve verimli hale getirme çabası içerisinde bulunacak, büyük medeniyetler kuracak, güzel şehir ve kentler inşa edecektir. Bununla beraber, kurduğu medeniyetlerin ve inşa ettiği kentlerin süreklilik kazanması için, yıkılışlarına sebep olabilecek şeyleri tespit ederek, onlara karşı tedbir alma çabası içerisinde de bulunacaktır. Bu nedenle bu çalışmamızda, kentlerin ve bu kentlerde kurulan medeniyetlerin yıkılışına sebep olan bazı hususlar üzerinde duracağız. Ayrıca, bu tür durumlarda yapılması gereken bazı görevlerimize de işaret edeceğiz.

A – Kur'ân'da Kent Kavramı

Kur'ân'da "*Kent*" ve "*şehir*", "*Medine*", "*karye*, *beled*, *umran, hadaret*" ve benzeri kelimelerle anlatılmaktadır. Bu kelimeleri burada kısaca tanıtmak istiyoruz.

Medine kelimesi, bir yerde yerleşmek, ikamet etmek anlamına gelen "medene – yemdunu" filinden türemiş bir isimdir. "*Medâin*, *müdün* ve *müdn*" kelimeleri, "*Medine*" kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadırlar. (el-İsfahanî, 1986, s. 705; İbn Manzûr, 1994, XIII, 402) Buna göre "*Medine*" kelimesi, mukimlerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak şeyleri içinde bulunduran, yerleşim için seçilen yerlere, kentlere isim olmaktadır (Yazır, 1971, s.2233). Medeni yaşamak, şehirli olmak, yerleşik bir hayat tarzına sahip olmak, varlık, bolluk ve nimet içinde hayat sürdürmek gibi anlamları ifade eden "*medeniyet*" de, "*Medine*" kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. (ez-Zebidî, 1966,s. 342; Asım Efendi, 1305*, s.* 761) "*Medeniyet*" kelimesi, Arapçada olduğu gibi Batı dillerinde de şehir ve şehirlilik anlamını ifade eden sözcüklerden türetilmektedir (Lalande, 1980, s. 141). Ayrıca şehir kurmak ve medenileştirmek anlamındaki "*temdîn*" ile şehirlerin ahlakı ile ahlaklanmak, düzensiz bir hayattan, düzenli, prensipli bir hayata geçmek anlamına gelen "*temeddün*" kelimeleri de, aynı kökten türemiş kelimelerdir (Attas, 1989, s. 79).

"*Medine*" kelimesi, Kur'ân'da on dört defa geçmektedir. Bunlardan sadece dört yerde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "*Mekke*"den hicret edip gittiği "*Medine*" (*Yesrib*) kenti/şehri için kullanılmaktadır. (et-Tevbe 9/101, 120; el-Ahzab, 33/60; el-Münâfikûn 63/8). Diğerleri ise, geçmiş

peygamberlerle ilgili kıssalarda söz konusu olan kentlerle ilgilidir. Bu kentlerin neresi olduğu hakkında kesin bilgiler yoktur. Çünkü kıssalarda verilmek istenen mesajlar, yerle ilgili değildir. Bu kıssalarda önemli olan husus, inanç, ahlak, eğitim ve benzeri konularla ilgili mesajlarıdır. Ayrıca Kur'ân'ın üç yerinde de, "*Medine*" kelimesinin çoğulu olan "*medâin*" kelimesi geçmektedir (el-A'râf 7/111; eş-Şuara 26/36, 53).

Kur'ân'da "*kent/şehir*" anlamında kullanılan kelimelerden biri de, "*karye*" sözcüğüdür. Bu sözcük, "*Medine*" kelimesinde olduğu gibi, insanların birlikte yaşadıkları yer, kent, şehir, kasaba, köy, yerleşim merkezi, insan topluluğu, medeniyetin ortaya çıktığı yer ve bu medeniyeti oluşturan insanlar gibi anlamlar için kullanılmaktadır (el-İsfahânî, 1986, s. 607; T. W. Haig, "*karye*", M. E. B. İ. Ansiklopedisi, VI, 372). İnsanların toplu olarak yaşadıkları yerler olması bakımından "karye" sözcüğü, en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün yerleşim birimleri için kullanılabilmektedir (A. Efendi, 1305, s.1129). "*Karye*" kelimesi, Kur'-ân'da 38 yerde ve onun çoğulu olan "*kurâ*" 18 yerde geçmektedir. Tefsirciler, bu ayetlerin çoğunda yer alan "*karye*" kelimesinin Mekke, Medine, Taif, Kudüs, Medyen, Mısır, Antakya ve benzeri büyük şehirler için kullanıldığı ileri sürmektedirler. (Pazarbaşı, 1996 s. 35). İnsanların bir arada ve yerleşik olarak yaşadıkları, sınırları belli olan yerleşim birimleri anlamındaki "*beled*" kelimesi de, Kur'ân'da "*kent*" anlamında kullanılmaktadır. "*Beled*"in çoğulu, "*bilâd*" ve "*büldân*"dır (el-İsfahânî, 1986, s. 142; el-Fîrûzâbâdî, t.y.,II, 272).

Kur'ân'da "*Beled*" kelimesi dokuz, "*belde*" ve "*bilâd*" da beşer yerde geçmektedir. Bunun yanında "*beled*" kelimesi, Kur'ân'ın doksanıncı suresine de isim olmuştur. "*Mesken*" kelimesi de oturulacak yer, ev, yerleşim yeri, kent, şehir ve benzeri anlamlar için kullanılmakta-dır. "*Mesken*" ve onun çoğulu olan "*mesâkin*" kelimeleri de Kur'ân'da beş defa geçmektedir. Ayrıca "umran", "hadaret" ve bunlardan türeyen bazı kelimeler de kent anlamında kullanılmakta ve bunardan bazıları Kur'ân'da bu anamda yer almaktadır (Pazarbaşı, 1996, s. 19 vd.).

Kur'ân'da anlatılan kıssaları incelediğimiz zaman, peygamberlerle toplumları arasında meydana gelen bütün olayların, insanların yerleşik ve bir arada yaşadıkları yerleşim merkezlerinde, kent ve şehirlerde yaşanmış olduklarını öğrenmekteyiz. Ayrıca peygamberler de, normal olarak bu halkın içinden seçilmiş ve aynı halkı uyarmak üzere görevlendirilmişlerdir. Kur'ân'da, bu konuda şu bilgiler verilmektedir:

“*Senden önce de kentlerin halkından (ehlü’l-kurâ) kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını elçi olarak göndermemiştik.*” (Yunus (12/109).

Bu ayette, Hz. Muhammed (s.a.v.)’den önceki peygamberlerin de, bedevilerden değil, kent merkezlerinde yaşayan medenilerden olduğu haber verilmektedir. Âlimler, peygamberlerin, şehirlerde yaşayan insanların erkeklerinden seçildiğini savunmuşlardır. Bu ayette geçen “kura”dan maksadın, şehir/kent merkezleri olduğu belirtilmektedir. (el-Kurtubî, s. 274; Kutup, 1971,s. 51; el-Alûsî, 1301, 121; İbnu’l-Cevzî, 1987, s. 295). Kur’ân’da, Yakup (a.s.) ve çocukları için, “*sizi çölden getirdi*” (Yusuf 12/100) ifadesi kullanılmaktadır. Ancak bununla onların aslen bedevi oldukları ve sonradan şehre getirildikleri zannedilmemelidir. Bütün peygamberler gibi Yakup (a.s.) da kent halkındandır ve bedevileri irşat etmek gayesi ile geçici bir süre için çöle gitmiş olabilir. Ayrıca onun yaşadığı yer, çöl anlamına gelen “*bedâ*” ismi ile de bilinmektedir. Nitekim bir şair, şiirinde “*Beda*” için şöyle demiştir: “Ben, Beda kentinden olmadığım halde, sen bir halkı bana ve Beda’ya sevdirdin.” (eş-Şevkânî, 2004, s. 74). Âlimler, peygamberlerin şehir halkından gönderilmeleri ile ilgili çeşitli yorumlarda bulunmaktadır. Kent halkının, çöl halkına nazaran daha medeni, bilgili, sabırlı, hoşgörülü ve ağırbaşlı, çöl halkının ise, o düzeyde olmadıkları, daha sert tutumlu, kaba ve cahil oldukları söylenmektedir (ez-Zemahşerî, t.y,s. 347; el-Kurtubî, *t.y.* s. 274; 2935 vd. es-Sâbûnî, *1986,s.* 110).

Peygamberlerin kent halkından seçilmelerini ve şehir hayatını yaşamalarını şöyle yorumlamamız da mümkündür: Şehirler, fiziki ve sosyal çevrenin, toplumsal hayatın merkezini oluşturmaktadırlar. Bu bakımdan şehirlerin sunduğu imkânlar, oldukça fazladır. Bunlardan yararlanan şehir halkı, elde ettiği bilgi ve tecrübe birikiminden dolayı, söyleneni anlamaya ve kavramaya daha müsaittir. Ayrıca şehirler, insanlar arasındaki ilişkilerin karmaşık ve yoğun olarak yaşandığı yerlerdir. Bu durumun, yukarıda belirttiğimiz olumlu yönlerinin yanında, olumsuz yönleri de vardır. Konuya bu açıdan bakacak olursak, şehirlerde gerek kişisel, gerekse toplumsal düzlemde birtakım sapkınlıklar ve bozulmuşluklar daha çok baş göstermekte ve bu olumsuzlukların yaygınlaşması da, oldukça kolay olmaktadır. Bu nedenle şehirlerde yaşayan halkın, uyarılma konusunda diğerlerinden daha öncelikli olduğu söylenebilir. Yerleşik olmayan bir hayatta, çöl hayatında ise, monotonluk, tekdüzelik hâkimdir, ihtiyaçlar sınırlı ve bellidir. Peygamberlerin tebliği ise, çok boyutludur, insanların her yerde ve durumdaki ihtiyaçlarına cevap verme durumundadır. Tebliğin yayılması, daha çok kişiye

duyurulması açısından da, şehirler büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Konuyu iletişim noktasından da değerlendirebiliriz. Çünkü şehirler, fikirlerin hızla yayılmasına uygun ortamlardır. Bunun için, büyük ilim ve fikir adamları da, seslerini daha çok duyurabilmek için dar mekânlardan geniş mekânlara geçmişler, kabuklarını yırtmışlar ve büyük yerleşim merkezlerine giderek, asıl şöhretlerine buralarda ulaşmışlardır.

B – Kentlerin Yıkılışı ve Sebepleri

Toplumlar da insanlar gibi doğar, büyür ve ölürler. Toplumların kurdukları geniş imkânlara sahip güzel kentler ve bu kentlerde kurulan büyük medeniyetlerin durumu da böyledir. Onlar da kurulur, gelişir, büyür ve bir gün yıkılıp yok olurlar. Kur'ân'da, bu konuda bilgi verilmektedir:

> "*Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler*" (el-A'râf 7/34).

Bu ayette söz konusu olan ecel, kelime olarak belirlenmiş süre veya bu sürenin sonu anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1994, XI, 11; el-Kurtubî, s. 129). Ecel kelimesi, ömür süresi, ölüm anı ve borcu ödeme için tanınan süre anlamında da kullanılmaktadır (el-Bakıllânî, 1957, s. 232; et-Taftazânî, 1277, II, 118). Bu ayette ise ecel, bir toplum için belirlenmiş hayat süresinin sonu anlamına gelmektedir. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve müfessirlerin çoğunluğu, bu görüşü benimsemişlerdir. Onlara göre bu ayetteki ecel sözcüğü, burada söz konusu edilen konu bütünlüğü içerisinde mutlak ömür anlamında olmayıp, azabın gelme vakti ve toplumun helak olması demektir. Bu bakımdan bir ümmetin/milletin ecelinin olması, yükümlülüklerini yerine getiren bir toplumun, dünyanın sonuna kadar varlığını sürdürebilmesine bir engel oluşturmamaktadır (er-Râzî, 1990, XIV,72).

Bir kentin yıkılışı veya o kentin ecelinin gelmesi, o kentteki halkın ecelinin gelmesi ve helak olup yok olması demektir. Bir toplumun ecelinin gelmesi de işin o noktaya geldiği andaki durumunun yansıtılması demektir. Bu noktaya gelmeden önce, ecelin öne alınması ve bu noktadan sonra da ecelin geriye bırakılması mümkün değildir. Bu ömür sürecinin seyrini belirleyen, ömrü tüketen veya uzatan, toplumun bizzat kendisidir. Ecel ise, belirlenen sürecin sonu olduğu için, ecel çizgisine gelip dayanan toplum için, artık geriye dönüş yolları kapanmış olmaktadır. Bu husus, Kur'ân'da şöyle haber verilmektedir:

"*Hiçbir ümmet, kendi süresini ne çabuklaştırabilir ve ne de geciktirebilir*"(el-Hicr 15/5; el-Mü'minûn 23/43).

İnsanın, uzun ve sağlıklı bir ömrü yaşaması için, beslenme, dinlenme, giyim ve benzeri şeylere dikkat etmesi, sağlığını iyi koruması gerekir. Toplumların kurdukları büyük medeniyetler ve bu medeniyetlerin ürünü olan güzel kentlerin uzun süre ayakta durması ve hep daha iyiye doğru gitmesi için de, yerine getirilmesi gereken bazı görevler vardır. Uygar kentlerin ve yüce medeniyetlerin bekasını sağlamak, en az onları kurmak kadar, hatta daha fazla zordur. Dolayısıyla bu yıkılışa sebep olan şeylere karşı duyarlı olmak ve onların toplumda yayılmasını engellemeye çalışmak gerekmektedir. İnsanlık tarihinde efsaneleşmiş nice medeniyetlerin ve masallara konu olmuş nice kentlerin, toplumda inanç ve ahlak bozulmaları ile zulüm ve azgınlıkların artması neticesinde yıkıldığını, ilmi kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kur'ân'da bunun nice örneklerini okumaktayız. Kur'ân'da, köklü medeniyetlerin çöküşü ile büyük kentlerin yıkılışının gerisinde inkâr, ahlaksızlık, zulüm ve azgınlıkların olduğu gösterilmektedir. Kent ve şehirlerin varlığını oluşturan toplumlar, bu tür zulüm ve kötülüklerden uzak durdukça, Allah onlara zeval vermez. Toplum olarak onların ömür süreleri devam eder, kentleri mamur kalır. Bu durum, Kur'ân'da şöyle haber verilmektedir:

"*Kentlerin halkı ıslah olmuşken, Allah, haksız yere onları yok etmez*." (Hûd 11/117).

Yüce Allah bu ayette, halkı doğru, dürüst ve uslu olan hiçbir kenti helak etmediğini ve onlara zulüm etmediğini bildirmektedir. (Mukatil b. Süeyman, 2003, s.135; Ebû Hayyân, 2005*, s.* 226). Kur'ân'ın başka ayetlerinde de, bu şekilde bilgiler verilmekte, inancı dürüst ve ameli Salih toplumların Allah tarafından korunduğu, hatta yeryüzüne egemen olacakları haber verilmektedir:

"*Ant olsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazmışızdır ki: Yeryüzüne ancak salih kullarım mirasçı olur*." (el-Enbiyâ 51/105).

"*Allah, içinizden, iman edip de iyi işler işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur*."en-Nûr 24/55).

Bu ayetlerde bildirildiği gibi, inancı sağlam ve ameli dürüst insanlardan oluşan toplumlar, yaşadıkları kentlerin yıkılışına sebep olmadıkları gibi, onların korunmasına ve daha iyiye gitmesine sebep olmaktadırlar. "*Sizden önce de yasalar geçti*" (Ali İmrân 3/137) ayetinde ifade edildiği gibi, Allah'ın kanunu, insanlığın başlangıcından bu yana hep böyle devam etmektedir. Bu ayette geçen "sünen" kelimesini, kanunlar, yasalar diye tercüme edebiliriz.

Bu ayetlerde, sosyolojik bir gerçeğe işaret edilmektedir. Allah, zafer günlerini toplumlar arasında dolaştırmaktadır. O, yeryüzünün egemenliğini bazen bir topluma bazen de başka bir topluma nasip eder. Hangi toplum temiz inancı ve iyi davranışlarıyla zaferi elde etmenin şartlarını yerine getirirse, Allah, zaferi ona nasip eder. Yeryüzünde egemen olma zaferi, belli bir dine mensup olmakla elde edilmez. Bu zafer, kuru kuruya dindarlık taslayıp tembellik etmekle elde edilmez. Bunu elde etmek için samimi bir inanca sahip olmak, hal ve hareketlerde dürüst olmak ve bu istikamette çok çalışmak gerekmektedir. (Ateş, 1989, *s.* 113 vd.). Kentlerin halkı hak etmedikçe, Allah onları helak etmez. Bu durum, "*sünnetullah*"ın gereğidir. "Süünetullah" terimi, Kur'ân'da sekiz yerde geçmektedir. Bu terkip içinde yer alan "*sünnet*" sözcüğü, tekil olarak Kur'ân'da on dört, çoğulu olan "*sünen*" ise iki yerde geçmektedir. Sünnet sözcüğü, Kur'ân'da, dört yerde de "*sünnetu'l-evvelîn*" şeklinde geçmekte ve bununla da, Allah'ın geçmiş toplumlar üzerindeki uygulaması söz konusu edilmektedir. (Rıza, 2005, s. 614; el-Merâğî, 1974, s.207). Kelime olarak "*sünnet*", dökmek, akıtmak, siret (gidişat) gibi anlamlar için kullanılmaktadır. (İbn Faris, *t.y.,s.*, 61; Pazarbaşı, 1996, s. 353). Terim olarak "*sünnetllah*" ise, adetullah, Allah'ın değişmez adaleti ve tabiat kanunları olarak yorumlanmaktadır. "*Sünnetullah*", Allah'ın davranış tarzı olarak da tanımlanmaktadır (el-Cüveynî, 1968, s. 169; Carullah, 1945, s. 5; Naim, 1343, s. 35; Sıddikî, 1984s. 74; Özsoy, 1994, s. 68 vd.). Allah, tarihin kanunlarını koyarken, iyi ve insanlığa yararlı olana ilerleme şansı vermekte, buna mukabil kötü ve insanlığa zararlı olanı ise, yok olmaya mahkûm etmektedir (Özsoy, 1994, s. 164). "*Sünnetullah*"a göre, cezayı hak eden toplumlara tolerans tanınmamakta ve Kur'ân'da haber verildiği gibi sırası gelince, cezalandırılmaktadırlar. Allah, hiçbir kent halkını uyarmadan, onlara elçiler göndermeden helak etmemektedir. Bu durum, Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde dile getirilmektedir. Bu ayetlerden bazılarında şu bilgiler verilmektedir:

> "*Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların, peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri*

olmasın." (en-Nisa 4/165. Ayrıca bkz: el-İsrâ 17/15, eş-Şuara 26/208, 209, el-Kasas 28/59).

Tarih boyunca nice toplumlar ve bu toplumların yaşadıkları kent ve şehirler yıkılmış, yok olup gitmişlerdir. Bu güzel kentlerin ve bu kentlerde kurulan yüce medeniyetlerin yıkılışına sebep olan konular, Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde işlenmektedir. Bu konulardan bazılarını, ayetlerle açıklamaya çalışacağız.

1 – İnkâr ve İnançsızlık

Zaman zaman insanlar arasında yaygınlaşan inkâr ve inançsızlık olayı, Kur'ân'da daha çok "küfür" ve onun gibi "*kefere – yekfuru*" fiilinden türeyen kelimelerle dile getirilmektedir. Kelime olarak "küfür", bir şeyi örtmek anlamındadır. Bu nedenle kalbindeki inancı örten kişiye "*kâfir*" dendiği gibi, karanlığı ile her şeyi örttüğü, gizlediği için geceye, tohumu toprağa ekip, onu örtüp gizlediği için çiftçiye ve kılıcı örttüğü için kınına da "*kâfir*" denmektedir. İslâm dini kültüründe ise "küfür", imanın zıttı olarak inkâr ve inançsızlık manaları için kullanılmaktadır ve bu şekilde inananlara da "*kâfir*" denmektedir (el-Bakıllânî, 1957, s. 348; İbn. Hazm, 1975, s.211; el-Amidî, varak 264b.). Arap dilinde, aynı kökten gelen kelimelerin değişikliği ile meydana gelen yeni kelimeler, genelde birbirlerine yakın anlamlar ifade etmektedir. (İbn Cinnî, 1956,s. 133; Sait el-Afğânî, 1987, s. 136 vd.). Buna göre, "*kefer*" fiilini oluşturan "*kef, fe* ve *ra*" harflerinden meydana gelebilen "*kerefe*", "*fereke*" ve benzeri fiiller ve bu fiillerden türeyen kelimeler, genelde birbirlerine yakın anlamlar ifade edebilirler. Kur'ân'da, "zulüm", "günah", "kötülük", yalancılık ve benzeri pek çok kötü ifadeler, "küfür" kelimesi ile beraber anılmaktadır (Kılıç, 1984, s. 175 vd.). İnançsızlık, manevi bir hastalık olduğu için, toplumun huzur ve saadeti açısından olumsuz etkilerde bulunmakta ve dolayısıyla halklarıyla birlikte kentlerin yıkılışına sebep olmaktadır. Bu husus, Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde dile getirilmektedir:

"*Onlardan önce yok etmiş olduğumuz hiçbir kent (memleket halkı) inanmamıştı, şimdi bunlar mı inanacaklar*?" (el-Enbiyâ 21/6).

Buna göre, helake yok olmaya mahkûm olan bütün halklarının belirgin özelliği inançsızlık olarak ortaya çıkmaktadır. İnançsızlık, peygamberlerin kurtuluş yolu olarak gösterdiği yolu izlemeyi kabul etmemek demektir. Toplum olarak kurtuluşu reddetmek ise, yok olmaya

razı olmak, bu yıkılışı kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu bakımdan kentlerin helak olmasının tek sorumlusu ve suçlusu da, bizzat o kentlerde yaşayan toplumların kendileri olmaktadır ki, toplumlar, bu olumsuz davranışlarıyla kendi kendilerine haksızlık etmektedirler. Burada, inançsızlık – helak ilişkisine geçmişten verilen örnekler ve ayetin konuyu belli bir bağlam içinde gündeme getiriş tarzı, bu ilkenin, bütün zamanlar için geçerli, evrensel nitelikte bir ilke olduğunu göstermektedir. (Pazarbaşı, 1996, s. 298). Allah'a ve onun gönderdiği peygamberlere inanmamaları nedeniyle eşitli zulüm ve kötülüklere bulaşan ve bu yüzden yaşadıkları kentlerin yıkılışına sebep olan toplumlar hakkında bilgi veren diğer bazı ayetlerin anlamları şöyledir:

> "*Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, onu yalanladılar. Biz de onları birbiri peşinden yok edip hepsini birer ibretli efsane yaptık. Artık inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun*." (el-Müminûn 23/44. Ayrıca bkz. Yunus 10/49; en-Nahl 16/61).

Bu ve benzeri ayetlerde, Allah tarafından gönderilen peygamberlere karşı gelip onları inkâr etmenin, helak edilen kent halklarının başta gelen özelliklerinden olduğu haber verilmektedir. Yasin suresinde anlatılan bu kıssada (Yâsîn 36/13-29), bir kentte yaşanan bir olay anlatıldığı için, bu kıssaya, kent ehli, kent halkı anlamında "*Ashâbu'l-Karye*" kıssası denmektedir. Bilindiği gibi Kur'ân kıssalarında, Peygamberi teselli etme, onun azim ve iradesini bileme, insanları düşündürme, bu kıssalardan birçok açıdan ders ve ibret almalarını sağlama gibi mesajlar verilmektedir. (Rıza, 2005,s. 327; Şimşek, 1993, s. 71). Özellikle tebliğde bulunmanın ve insanı eğitip terbiye etmenin, Kur'ân kıssalarında verilen mesajlar arasında önemli bir yeri vardır. (Kutup, 1971, s. 144; Menna' el-Kattan, 1990, s. 310; Şengül, 1994, s. 312 vd.). Kur'ân'da yer alan diğer tüm kıssalarda olduğu gibi, "*Ashâbu'l-Karye*" kıssasında da insanlara çeşitli mesajlar verilmektedir. Bu mesajlar verilirken, söz konusu olan kıssanın meydana geldiği yer, tarih ve olayda yer alan kişilerin isimleri, herhangi bir önem arz etmemektedir. Onun için Kur'ân'da yer alan kıssalarda genel olarak zaman, mekân ve şahıs isimleri üzerinde durulmamaktadır. Bu kıssada, inanç, ahlak, tebliğ, diyalog ve benzeri konularda mesajlar verilmekte; inkâr, zulüm ve kötülüklerin toplumu, kentleriyle beraber helake götürüp yok ettiği bildirilmektedir. (Turgay, 2008, s. 462 vd.). Özellikle bu kıssanın sonuç bölümünde, Allah'ın yoluna davet eden elçilere uymayan, onlara inanamayıp muhalefet eden ve bu nedenle onlara zarar verenlerin, Allah tarafından korkunç bir

gürültü ile yok edildikleri anlatılmaktadır. Bu kıssada, kentlerin yıkılışı konusunda verilmek istenen çok yönlü mesajlar vardır.

2 – Ahlaksızlık

"Ahlak", kelimesi, "halaka – yahluku" fiilinden türeyen "hulk" kelimesinin çoğuludur ve seciye, din, tabiat, insanın iç dünyasını (nefsini) ve dış dünyasını ifade eden bir kavramdır. (İbn Manzûr, 1994, s. 85; Ali Kemal, 1330, s. 7). Bilim adamları, "hulk"u genel olarak iki manada değerlendirmektedirler. Birincisi, insanın ruhî yapısını, iç davranışlarını; ikincisi ise, insanın bedeni yapısını ifade etmektedir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), "Ey Allah'ım! Yaratılışımı güzel (düzgün) yaptığın gibi, ahlakımı (huyumu) da iyileştir" (İbn Hanbel, t.y.,s. 155) diyerek, insanın bu iki cephesine işarette bulunmuştur. Buna göre ahlak denince, genelde hadiste de işaret edildiği gibi insanın manevi cephesi anlaşılmaktadır.

Başka bir ifade ile ahlakı, "insanda doğuştan var olan, terbiye ile değişmeye ve düzelmeye elverişli bulunan belli bir takım ruhi, kalbî hâl ve nitelikler" olarak tanımlamamız mümkündür. Ahlak, nefisteki temelli bir yapılanma olup düşünmeye hacet kalmadan bu yapıdan fiiller, kolaylık ve rahatlıkla meydana çıkar. Eğer bu yapı, dinen ve aklen güzel olan fiillerin çıkmasına elverişli ise, güzel huy/ahlak, kötü davranışların vücuda gelmesine elverişli ise, kötü huy/ahlak adını alır. Ahlaksızlık olarak kabul edilebilen her şey, ahlakın zıttı olarak değerlendirilebilir. Her kişinin kendi inanç ölçülerine göre ahlakî değerleri olduğu gibi, toplumun da ahlakî değerleri vardır. Aslında tarih boyunca insanlar, kendilerinden üstün olarak kabul ettikleri herhangi bir şeye inanma ihtiyacını hissetmişlerdir. Bununla beraber, bütün inanç sistemlerinde insanlara huzur, saadet, barış ve mutluluk vaat edilmektedir. Dolayısıyla her toplumda, arzu edilen bu barış ve güveni sağlamak gayesi ile kendi inançlarına, manevi değerlerine göre kabul edilen ahlak ölçüleri bulunmaktadır. Bir toplumda egemen olan güçlerin, o toplumu oluşturan bireylerin her türlü haklarını, maddi ve manevi değerlerini, birçok şartlar ve nizamlar dairesinde muhafaza etmekle beraber, herkesi bir vücut halinde dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korumasını, devletin ahlakı olarak değerlendirebiliriz (Rıfat, 1309, s. 186; Mehmet Hilmi, 1327 s. 44). Ahlâk, tarih boyunca toplumların sosyal yapılarının korunmasında etkili olan bir faktördür. Toplumlardaki tüm fertler, sırası gelince ahlak olgusu ile ilgilenmektedirler. Fert veya toplumlar, birbirlerini değerlendirirken, temel kıstasları ahlak olmaktadır. (Müslim,

1954,s. 139). Ahlak, toplumların sosyal hayatında bu derece önemli olduğu için, âlimler ve düşünürler onun üzerinde durmakta ve bu konuda çeşitli eserler yazılmaktadır. Hz. Aişe (r.a.)'ya, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ahlakı sorulmuş ve o da, "Allah'ın elçisinin ahlakı, Kurân idi" diyerek cevap vermiştir. (Müslim, 1954, s. 139). Yani Hz. Muhammed (s.a.v.)'in davranış biçimi, Kur'ân'ın kural ve ilkelerine uygun bulunuyordu. Kur'ân'da, onun ahlakının yüceliği şöyle haber verilmektedir:

"*Sen, elbette yüce bir ahlak üzeresin*." (el-Kalem 68/4).

Bu ayette Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ona uyan ve onun yolunda yürüyen inançlı insanların ahlaklarının, davranışlarının, hal ve hareketlerinin yüceliğine işaret edilmekte ve övülmektedir. Ondan sonra gelen ayetlerde ise, onun karşısında olanların düşük karakterleri belirtilmektedir (Bkz. el-Kamer 68/5-7). Bu ayette belirtildiği gibi Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur'ân'ın edebi ile edeplenen, emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan bir peygamberdi. O, her türlü fazileti ve üstün meziyeti kendi şahsında toplamış, bir araya getirmişti. Allah'ın elçisi, cömert, yiğit, sabırlı, şükreden, sevgi ve şefkat sahibi, mürüvvetli, tutumlu, dünyaya değer vermeyen, alçak gönüllü, adil, öfkesini yenen, affedici, ilim ve ibadet ehli bir insandı. Kur'ân'dan öğrendiği gibi, her türlü iyiliği, güzel ahlakı yaşar ve insanlara da anlatırdı. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, iyiliğin ne olduğu sorulunca, şu ayeti okuyarak cevap vermiştir: (el-Vahidî, 1968, s. 37).

"*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman edenler, sevmelerine rağmen, mallarını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere verenler ve (özgürlükleri için) kölelere verenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, söz verdiklerinde, sözlerini yerine getirenler, zorda, darda ve savaşta güçlüklere göğüs gerenlerdir. İşte onlar, doğru olanlar ve Allah bilincine varmış olanlardır*" (el-Bakara 2/177).

Bu ayette, iman esasları ile ahlak ilkeleri arasındaki ilişki, açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu anlam çerçevesinde ahlakî ilke ve değerler üzerinde ısrarla duran ve ahlakı toplumsal hayatın ana kaynağı olarak gören Kur'ân, ahlaki bir takım olumsuz tutum, tavır ve davranışları, birçok kent ve toplumun çöküşüne neden olduğunu dile getirmektedir. Kur'ân'ı detaylı bir şekilde incelediğimiz zaman onun, kent ve toplumların yıkılışının ahlaki boyutu üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Kur'ân'da, zulüm, günah, suç, haddi aşma, fitne, fesat,

bencillik, ihtilaf, tefrika, yalan, israf, şımarıklık, bozgunculuk, aşırılık, düzenbazlık ve benzeri konular, toplumsal çöküşün nedeni olarak gösterilmektedir (Geniş bilgi için bkz. Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, s. 297 vd. Okumuş, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, s. 127 vd.).

3 – Zulüm

"*Zulüm*" kelimesi, Arapça'da "*zaleme – yezlimu*" filinden türemiş bir isimdir; kavram olarak yersiz hareket etmek, bir şeyi kendisi için belirlenmiş yere koymamak, doğru yoldan sapmak, başkasına haksızlıkta bulunmak, hak yemek, haddi aşmak, başkasına işkence ve eziyette bulunmak, ona karşı baskı kullanmak ve benzeri anlamlara gelmektedir. Çoğulu "*zulumat*"tır (el-İsfahânî, 1986, s. 537; el-Feyrûzâbâdî, 1898, s. 542; Turgay, 1994, s. 486). Arapçada "zulm" olarak kullanılan kelime, Türkçeye hafif bir değişiklikle "zulüm" olarak geçmiştir. Zulüm kelimesi, azgınlık, gadr, karanlık, azap ve eza ile eş anlamlıdır. Zıttı ise, adalet, ışık ve aydınlıktır. Konu ile ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre zulmü, insanın Allah'a, (el-En'âm 6/82; Lokman 31/13) kendi nefsine (en-Nisâ 4/64; en-Nahl 16/33; Fâtır 35/32) ve diğer insanlara/genel olarak tüm varlıklara karşı (el-Mâide 5/27, 28, 29, 54; Yûsuf 12/23, 75; el-Ankebût 29/30) işlediği zulüm olmak üzere üç kısım halinde değerlendirebiliriz.

Zulüm, toplumların, dolayısıyla kent ve şehirlerin yıkılışında en çok etkili olan sebeplerin başında gelmektedir. Çünkü zulüm, her şeyden önce insanların psikolojisini bozmaktadır. Zulmedenlerin psikolojisi bozuk olduğu için, böyle olumsuz bir davranışta bulunuyorlar. Onların ruh yapıları, psikolojileri sağlıklı olsa, zaten zulmetmezler. Zulme uğrayanlar da kendilerini mağdur, mazlum ve mahkûm olarak hissetmektedirler. İnsan aklı, böyle bir psikolojiye sahip olan bireylerden oluşan bir toplumun normal bir şekilde ayakta durmasını kabullenememektedir. Bu nedenle olacak ki "zulüm", türevleriyle birlikte Kur'ân'da üç yüze yakın yerde geçmektedir. Bu konuda bilgi veren ayetlerin bir kısmında, zulmeden toplumların mutlaka helak olacakları ve kentleriyle birlikte yok olup gidecekleri haber verilmektedir:

> "*Biz, zalimleri mutlaka yok edeceğiz*!" (İbrahim 14/13). "*Ant olsun ki, sizden önceki nesilleri, peygamberleri onlara apaçık belgeler getirmişken, zulmettikleri, inanmadıkları için helâk etmişizdir. İşte suç işleyen kavmi, böyle cezalandırırız*." (Yûnus 10/13).

Bu ayette, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zamanındaki zalim ve inkârcılara, Mekkeli müşriklere hitap edilmektedir. Bu hitap, onlara olduğu gibi, genel olarak tüm insanlara yöneliktir ve her zaman için geçerlidir. Her zaman için toplumlar, peygamberlerin tebliğini dinlemedikleri, adaleti terk edip zulüm işledikleri vakit, Allah tarafından herhangi bir surette cezalandırılarak helak edilmekte, yaşadıkları kentleriyle beraber yok olup gitmektedirler. Bu dünya, sınav dünyasıdır. Allah, insanları davranışlarıyla sınamaktadır. Güzel davrananlar, iyi huylarını korudukça varlıklarını sürdürürler. Ama iyi meziyetlerini bozup haksızlığa, zulme, kötülüklere, günahlara başlayınca ve bu davranışları toplumu yozlaşmış bir hale getirince, Allah o toplumu ya büyük bir dünya felaketiyle mahveder veya düşmanlarını o kavme musallat edip, onları başkalarının eliyle cezalandırır. Bu defa o yeni gelenler sınanır. Onlar da ahlaklarını bozar, zulüm işlemeye başlarsa, sonunda yıkılırlar. Netice olarak bu ilahi bir kanundur. Bir toplum iyi meziyetlerini korudukça, varlığını sürdürür, iyi huylarını kötüleriyle değiştirince, yok olup gider (Kutup, 1971, s. 397; Ateş, 1989, s. 209). Bu ve benzeri ayetlerde haber verildiği gibi zulüm, toplumların helakine sebep olduğu gibi, onların kurdukları medeniyetlerinin, şehir ve kentlerinin de yok olup gitmesine neden olmaktadır.

"*Haksızlıklarından ötürü, işte yok ettiğimiz karyeler*!" (el-Kehf 18/59).

"*İbrahim'in kavmi ile Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (yalanlamışlardı). Mûsâ da yalanlandı ve nihâyet o inkârcılara mühlet verdim, sonra da onları yakalayıverdim. Beni inkâr etmek nasılmış, (gördüler). Nice karyeyi, halkı haksızlık yaparken yok ettik. Artık çatıları çökmüş, kuyuları metrûk, sarayları bomboş kalmıştır*" (el-Hac 22/43, 44).

Bu ayetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.), müşriklerin kendisine ve kendisine inananlara karşı işledikleri zulüm ve kötülükler nedeni ile teselli edilmektedir. Nitekim kendisinden önceki peygamberlere de inanmayan ve onlara karşı kötü davranışlarda bulunan vardı. Ama o insanlar, neticede cezalandırıldılar. O inkârcı ve zalim toplumlar, yaptıkları haksızlıklar nedeniyle kentleriyle beraber helak olup gittiler. Bundan, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i yalanlayanların da öteki peygamberleri yalanlayanların sonucuna uğrayacakları anlaşılmaktadır.

Lût (a.s.)'ın kavmi, kendisine inanmayıp küfür ve zulme devam edince, Lût (a.s.)'ın onların imana geleceği hakkındaki ümidi kesilmiş ve Allah'tan, bu zalim halka karşı yardım dilemiştir. Allah da onun dileğini

kabul ederek o halkı helak etmek üzere melekleri göndermiştir. Ancak melekler, daha önce İbrahim (a.s.)'a uğramışlar. Onun yanına gelince, "*Biz, şu kent halkını helak edeceğiz. Çünkü oranın halkı, zalim kimselerdir*" (el-Ankebût 29/31) demişler. Bu ayette geçen "karye"den gaye, Lût (a.s.)'ın yaşadığı kenttir. Ayette haber verildiği gibi, bu kentin helak sebebi, kent halkının zalim kimseler olmasıdır (et-Taberî, 1995, s. 179).

4 – Azgınlık ve Şımarıklık

Arapça bir kelime olan "*mütref*", sözlükte "suyun bol olması, rahat, refah ve bolluk içinde yaşama" anlamında olan "*terife – yetrefu*" fiilinden türeyen "*etrefe*" fiilinin ismi mefûlüdür, çoğulu "*mütrefûn/mütrefîn*" olarak gelir ve "sorumsuz, rahat yaşayan, cebbar ve zorba kişi" manalarında kullanılır. (el-Ferahidî, "t.y., s. 102, İbn Manzûr, "1994, IX, 17). Türkçede kullanılan refah ve turfanda sözcükleri de aynı fiil kökünden gelmektedir. "Etrefe" filinin mastarı olan "itraf" sözcüğü, toplumda olumsuz alışkanlıkların doğmasına neden olan aşırılık ve lüksü belirtmektedir. (ez-Zemahşerî, 1992, s. 62; Asım Efendi, el-Okyânusu'l-Basit, III, 526; Pazarbaşı, 1996, s. 314). Tefsir kaynaklarında "*mütrefler*" öye tanımlanmaktadırlar: Onlar, bol nimet içerisinde yaşarlar, bu nimetleri, Allah'ın rızasına muhalif bir şekilde kullanmanın neticesinde O'nun gazabına çarptırılırlar. Refah ve zevk peşinde koşarlar, Allah'ın verdiği çeşitli nimetler içerisinde yaşarken şımarırlar. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi dini görevleri terk ederek, cenneti unutup dünyayı tercih ederler ve ahiret hayatı için hazırlanmayı terk edip dünya hayatının zevk ve lezzetlerine dalarlar. Hayatın tadını çıkarmaya çalışırken, ahlâkî endişelere pek yer vermezler. (Bkz. el-Ferrâ, *Maâni'l-Kur'ân*, II, 31; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 59; er-Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII, 77. es-Sâvî, *Hâşiye*, II, 231).

"Mütref" kelimesi, türevleriyle birlikte Kur'ân'da sekiz yerde geçmektedir. Bunların beş tanesi çoğul şeklinde, diğer üçü ise, fiil halinde bulunmaktadır. Bu ayetlerde, mütrefler (mütrefîn) ile ilgili çeşitli mesajlar verilmektedir. Bu kelimenin Kur'ân'da yer alışında dikkat çekilen en önemli husus ise, Kur'ân'da bu kavramın müfred olarak zikredilmemesidir. Konu ile ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre, mütrefler, inkârcı isyan eden, akınlıkta bulunan, toplumların çöküşünde etkili olan ve Allah'ın kendilerini azap ile cezalandıracağı türdeki insanlardır. Mütreflerin karakterlerini yansıtan özellikler, Kur'ân'da, "*mele'*", "*ekâbir*", "*batar*", "*eşir*" ve benzeri sözcüklerle de anlatılmakta-

dır. (Bkz. Turgay, "*Kur'ân'da "Mütref" Kavramı*", *Bilimnâme*, sayı: XXII, s. 77 vd.). Lüks içinde yaşayan şımarık zenginer, tarih boyunca menfaatleri gereği hep Allah'ın gönderdiği peygamberlere ve onların anlattıklarına inanmak istememişler ve onlara karşı çıkmışlardır. Onların bu inkârları, psikolojik bir bozukluk olan nankörlükten kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü egemenlik ve varlık, toplumdaki bazı yönetici ve zenginlerin zihinsel hallerini değiştirmekte, onları farklı bir anlayışa götürmektedir. Mütreflerin bu bencillik ve şımarıklıkları, kendilerini Allah'a ve O'nun gönderdiği elçilere karşı inkâra ve isyana götürmektedir. Onların bu hali, toplumun manevi yönden dejenere olmasına ve neticede büyük kentlerin ve bu kentlerde yaşayan kalabalık toplumların helakine, yok olup gitmesine sebep olmaktadır. Her zaman için toplumların çöküşünde ve kentlerin yıkılışında politik, idarî, ekonomik, ahlâkî, sosyal ve itikadî meseleler rol oynamaktadır. Ancak zalim idarecilerin, yani mütreflerin, başında bulundukları toplumun yıkılışındaki etkileri, çok daha fazladır. (İmaduddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, s.263 vd.) Çünkü toplumda ekonomik gücü ellerinde tutanlar, genelde halkın davranışları üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar. (Fichter, 2002, s. 85). Bu tür gelişmeler ise, toplumda sosyal tabakalaşmalara neden olmaktadır. (Kehrer, 1998, s. 7). İşte mütrefler, ekonomik güçlerini kullanarak içinde yaşadıkları toplumda taşkınlık ve zorbalık yapmaktadırlar. Çünkü onlar, temelde materyalist düşünceye sahiptirler. Ayrıca toplum psikolojisi, genelde güçlüden yana olma eğiliminde bulunmaktadır. (La Bruyera,1998, s. 129) Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde, bu hususa dikkat çekilmektedir:

> "*Keşke sizden önceki kuşaklar arasında yeryüzünde bozgunculuğu engelleyecek erdemli kişiler bulunsaydı! Ne yazık ki, onlar arasında, kendilerini kurtardığımız pek az kimse dışında böyle hareket eden pek olmamıştı. Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın ardına düşerek şımardılar ve böylece suç işleyen günahkârlardan oldular*." (Hûd 11/116).

Allah'ın kendilerine çeşitli nimetler verdiği kişiler, ellerindeki nimetleri kaybetmemek için zulüm işleyip günahkârlardan oldular (Mukatil b. Süleyman, 2003, s. 135; el-Ukberî, 1961,s. 47; el-Feyruzabadî, 1898, s. 145; el-Mâverdî, 1992, s. 510). Her zaman için bu tür karakterlere sahip olan mütrefler, sermayenin büyük kısmını ellerine geçirerek, toplumda ekonomik dengeyi bozmakta ve güç kullanarak fakir kesimleri sömürmektedirler. Toplumsal değişmeyi etkileyen ve toplumların kentleriyle beraber yok olmalarına sebep olan çeşitli nedenler vardır. Toplumda, maddi gücü, egemenliği ellerinde bulunduran bazı mütref

liderler, bu güçlerden biri konumundadır. (Kaya, 2000 s. 20). Mütreflerin, tarihin her döneminde topluma yön vermeye çalıştıkları ve bu konuda etkili oldukları, bilinen bir vakıadır. (Kösemihal, 1982, s. 33; Bulaç, Tarih, t.y.,, s. 67; Ergun, t.y., s. 17). Bir de bu ayette mütrefler, zulmeden kişiler olarak tanıtılmaktadır. Allah, kendi hakkını affeder. Fakat kul kendi hakkını affetmedikçe, Allah affetmez. O, başkalarına zulmeden kişi ve toplumları, derhal cezalandırır. Bu nedenle, "Mülk (yönetim, devlet), küfür ile devam edebilir ama zulüm ile devam etmez" denilmiştir. (er-Râzî, 1990, XVIII, 78). Allah, insan haklarına saygılı davranan gayrimüslim toplumları, inançlarındaki bozukluk nedeniyle hemen helak etmez. Onlara, tevhit inancına düne bilirler diye toleranslı davranır. Ne zaman ki zulüm ve haksızlık toplumda genelleşir, toplumun çoğunluğunu sararsa, işte o zaman Allah, o toplumu helâk eder. (er-Rıza, 2005, s. 192; Ateş, 1989, s. 349). Bu surede, bazı peygamberlerin kavimlerinden bahsedilmekte ve onların hepsinin, mütrefleşip halka kötülük, zulüm ve haksızlık yaptıkları için, toplum olarak helak edildikleri anlatılmaktadır. Mütreflerin, toplumda zulüm ve haksızlığı yaygınlaştırmaları neticesinde o toplumun, o kent halkının helakine sebep oldukları, bir ayette şöyle dile getirilmektedir:

> "*Ama Biz, bir kenti helak etmek istediğimiz zaman, onun refaha gömülmüş zevkine düşkün varlıklılarına emrederiz (onları söz sahibi kılarız) ve onlar, orada kötü işler yaparlar. Böylece o ülkeye azap sözü gerekli olur. Biz de orayı darmadağın ederiz*." (el-İsrâ 17/16).

Bu ayette kentin helak olması, yıkılışı dile getirilmektedir ve bununla, o kentin halkının helaki kast edilmektedir.

Bir toplumun mal ve zenginlik bakımından varlıklı olması, o toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirmesi için yeterli değildir. Kur'ân'da, bu konuda haber verilmekte ve her zaman için insanlar uyarılmaktadır. İnsanlar, inanç ve ahlak bakımından dejenere olduktan sonra, aralarında her türlü kötülük yayılmakta, zulüm, kötülük ve her türlü haksızlık pervasızca işlenmekte, insanların birbirlerine olan güveni kalmamakta, güçlü güçsüzü ezmekte ve toplum cezayı hak etmektedir. Kur'ân'da, bu konuda şu bilgiler verilmektedir:

> "*Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce geçmiş kimselerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Ki onlar, kendilerinden daha kuvvetli idiler, yeryüzünü kazıp altüst ederek onlardan daha çok imar eden kimselerdi ve peygamberler, onlara belgelerle*

gelmişti. Böylece Allah, onlara zulmetmiyor, onlar kendilerine zulmediyorlardı." (er-Rûm 30/9).

Bu ayette söz konusu olan yeryüzünün kazılıp altüst edilmesi, toprağın aktarılması şeklinde ifade edilen anlamı, insanın ihtiyaçlarını karşılama ve kendisine sağlanan imkânlardan en üst seviyede yararlanma çalışmalarını dile getiren bir anlatım tarzı olarak değerlendirebiliriz. Toprağın altını üstüne getirme kavramı, toprağa ekin ekmek, onun altından su çıkarmak, kanallar açmak, yeraltından çeşitli madenleri çıkarmak için toprağı kazmak ve benzeri anlamları içermektedir. Bu tür çalışmaların tümü, bize güzel kentlerin kuruluşunu hatırlatmaktadır. Peygamberler, bu ayette söz konusu olan yıkımdan önce doğabilecek olumsuz sonuçları görmüş ve toplumlarına gerekli uyarılarda bulunmuşlardır. Ancak onlar, inkârları nedeniyle içinde yaşadıkları durumun bir değerlendirmesini yapma yoluna gitmedikleri gibi, başlarına gelecekler konusunda da, peygamberlerinin yaptığı bunca uyarılara aldırış etmeyerek, asla bildiklerinden şaşmamışlardır. Kendilerine, güzel kentlerine ve bu kentlerde kurdukları medeniyetlerine tam bir güven içinde, başlarına gelebileceklere ihtimal bile vermemişlerdir. O halde uğrayacakları acı sonun bütün sorumluluğu, artık kendilerine ait olacaktır. Çünkü bundan böyle, ileri sürebilecekleri bir mazeretleri de kalmamıştır. Bu nedenle Allah, onların helake uğramaları nedeniyle, onlara zulmetmediğini, aksine onların kendi kendilerine zulmettiklerini özellikle belirtmektedir. (et-Taberî, 1995, s. 30; Pazarbaşı, 1996, s. 364). Kur'ân'ın başka ayetlerinde de, bu durum vurgulanmaktadır. (Bkz. Ali İmrân 3/117; en-Nahl 16/33).

Sonuç

Kur'ân, insanı muhatap olarak almakta ve ona dünya ile ahiretin huzur, saadet ve mutluluğunun yolunu göstermektedir. İnsan, bu mutluluğu yakalamak için sorumluluğunun bilincinde olmalı ve hem dünya hem de ahiret için gerektiği şekilde çalışmalıdır. Yeryüzünde bir halife olarak bulunan insan, dünyayı imar etme, güzelleştirme ve verimli hale getirme çabası içerisinde bulunmalıdır. İnsanın, bu konuda yerine getirmesi gereken maddi görevleri olduğu gibi, manevi görevleri de bulunmaktadır.

İnsan, maddi olarak yeryüzünde güzel şehirleri inşa etmekte ve bu şehirlerde, büyük medeniyetleri kurmaktadır. Aslında, insanın kurduğu göz kamaştıran güzel kent ve şehirlerin korunması, onların bekalarının sağlanması, onların kurulmasından daha zordur. Dolayısıyla insanların,

yeryüzünde güzel kent ve şehirleri kurmak gibi, bunları korumak diye bir görevleri de vardır. Kur'ân'da, "*Medine*, *karye*, *beled*" ve benzeri isimlerle anılan kentlerin korunması, maddi olmaktan ziyade manevi şeylere dayanmaktadır. Çünkü bu kentlerin yıkılışı, maddi sebeplerden ziyade, manevi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kentlerin yıkılışına sebep olan şeyleri, inkâr ve inançsızlık, ahlaksızlık, zulüm, azgınlık, şımarıklık ve benzeri isimler altında değerlendirebiliriz. Bunların tümü, manevi konulardır. Bu gibi şeylerin toplumda yaygınlaşması, toplumu dejenere etmekte ve yıkılışına sebep olmaktadır. Aslında birey olarak insanların eceli olduğu gibi, toplumların eceli de vardır. Onlar da yıkılıp yok olurlar. Yıkılmaya sebep olan şeylerden korunan toplumlar, ayakta kalır ve uzun yaşarlar. Allah, her zaman için toplumları yıkılmaya sebep olan şeylerden korunma hususunda uyarıcılar göndermiştir. Allah tarafından kendilerini uyarmak üzere gönderilen elçilere inanan ve onlara uyan toplumlar, hep mutlu huzurlu ve uzun süreli yaşamışlardır. Allah'ın gönderdiği elçilere inanmayan, onları dinlemeyen, onları inciten inkârcı ve zalim toplumlar ise, çok geçmeden yıkılmış, yaşadıkları kentleriyle beraber yok olup gitmişlerdir. Kur'ân'da "mutref" diye isimlendirilen ve şımararak azgınlık yapan kişiler olarak tanımlayabileceğimiz kişiler de, toplumların yıkılışında etkili olmaktadır. Allah, gönderdiği elçilere inanan, onlara uyan, dürüst hareket eden ve adaletten ayrılmayan toplumları helak etmez. Fakat ifade etmeye çalıştığımız gibi bunun tersine hareket edenleri ise, kentleriyle beraber helak eder. Buna "sunnetullah" diyoruz. Yani Allah'ın kanunu budur. Böyle bir uygulama, Allah'ın kanununun gereğidir. Kur'ân'da, birden fazla yerde kentlerin yıkılışından bahsedilmektedir. Bununla, o kentlerde yaşayan halkların helak olup yok olmaları kast edilmektedir.

Allah'a, dolayısıyla O'nun gönderdiği elçilerine ve kutsal kitaplarına inanan insanlar olarak bizim, bu konuda bazı hususlara dikkat etmemiz ve ona göre hareket etmemiz gerekmektedir. Müslümanlar olarak, yeryüzünün halifesi olma sorumluluğunun bilincinde olup dünyayı imar etmeye, mutlu ve huzurlu yaşamak için onu daha iyi bir şekilde yaşanır hale getirmeye çalışmamız ve bu konudaki maddi manevi tüm görevlerimizi hakkıyla yerine getirmeye çalışmamız gerekir. Modern kent ve şehirleri kurmamız, bu kentlerde büyük medeniyetleri geliştirmemiz gerektiği gibi, kurduğumuz modern kentlerin ve bu kentlerde oluşturduğumuz medeniyetlerin yıkılışını önlemek, onların bekasını sağlamak gayesi ile kent ve toplumların yıkılışına sebep olan şeylerden şiddetle uzak durmamız ve bu tür şeylerin toplumlarımızda yaşanmasına meydan vermememiz gerekmektedir. Özellikle, idarenin çeşitli kademe-

lerinde bulunan kişilerin, bu konuda daha duyarlı olmaları, vazifelerini Allah'ın haber verdiği adalet ilkeleri içerisinde yerine getirmeleri icap etmektedir.

Kaynakça

Afgani, S. (1987). *fî usûli'n-nahv*, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî,

Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Mahmûd (1301). *Ruhu'l- meânî*, Bulak

Amidî, Seyfuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (t.y.). *Ebkâru'l-Efkâr*, Süleymaniye Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, numara: 807. Asım Efendi(1305). *Kamus tercemesi*, İstanbul.

Ateş, S.(1989). *Yüce Kur'ân'ın çağdaş tefsiri*. İstanbul: Yeni ufuklar Neşriyat.

Ateş, S. (1988) *Kur'ân-ı Kerim tefsiri*. İstanbul: Milliyet Gazetecilik A. Ş. (Yeni Ufuklar Neşriyat),

Attas, S. N.(1989). *Modern çağ ve islâmî düşünüşün problemleri* (M. E. Kılıç, Çev.). İstanbul.

Bakıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. (1957) *et-temhîd*. (J. Mc. Carthy S. J. Çev.).Beyrut.

Baykara, T. (1992). *Osmanlılarda medeniyet kavramı ve on dokuzuncu yüzyıla dair araştırmalar*. İzmir.

Bruyera, La(1998). *Karakterle*r. (B. Kösemihal,Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Bulaç, A. (t.y.).*Tarih, toplum ve gelenek.* İstanbul: İz.

Carullah, M.(1945). *Kitâbü's-sünne*, Phobal.

Cüveynî, Abdulmelik b. Abdullah(1968) *Luma' fî kavâid-i ehli's-sünne*,(M. Allard, thk). Beyrut.

Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf (2005). *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Ergun, D. (t.y.) Sos*yoloji ve tarih*, İstanbul.

FerâhidiEbû Abdirrahman Halil b. Ahmed(t.y.). *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ziyâd (t.y.) *Maâni'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru's-Surûr,

Feyruzabadî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub (1898) *Tenvîru'l-mikyâs min tefsîri İbn Abbas*, Mısır: el-Matbaatu'l-Ezheriyye.

Feyruzabadî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kub(t.y.) *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-Azîz*, Beyrut.

Fichter, J.(2002) *Sosyoloji nedir*. (N. Çelebi, Çev.). Ankara: Anı.

Firûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb (t.y.)*Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, Beyrut.

Haig, T. W. (1988)" *karye*", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Halil, İmaduddin(1898). *İslâm'ın tarih yorumu*. (A. Ağırakça,Çev.) İstanbul: Risale .

Hilmi, Mehmet(1327) *Mirât-ı vezâif-i insaniye*, İstanbul.

İbn Cinni(1956). *Ebu'l-Feth Osman*, *el-hasais*. (Muhammed Ali en-Neccâr, Nşr.). Kahire.
İbn Faris, Ahmed b. Faris b. Zekeriyya (t.y.)*Mu'cemu'l-mekâyîsi'l-luğa*. (Abdusselâm Hârûn, thk). Beyrut: Dâru'l-Cîl.
İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed(t.y.). *Müsned*, Beyrut
İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (1975) *el-Fasl fi'l-milel ve'l ehva' ve'n-nihal*, Beyrut.
İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali(1987) *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. (Cilt 4). Beyrut.
İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (1994). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
İsfahanî, el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağıb (1986), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman.
İzutsu, T.(t.y.) *Kur'ân'da Allah ve insan*. (S. Ateş, Çev.).İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
Kattan, M.(1990). *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut.
Kaya, A. V. (2000). *Karizmanın şiddeti*. Ankara: Sis.
Kehrer, G. (1998). *Din sosyolojisi*. (M.E. Köktaş vd.Çev.). Konya:Vadi.
Kemal, Ali(1330). *İlm-i ahlak*, İstanbul.
Kılıç, S.(1984) *Kur'ân'da günah kavramı*. Konya: Hibaş.
Kösemihal, N. Ş. (1982) *Sosyoloji tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi,
Kurtubî, el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân, IX, 274;
Kutup, S. (1971). *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
Kutup, S.(1992). *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*, Kahire.
Lalande, A. (1980). *Vocabulaire technique et critique de la phılosophie*, Paris.
Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1992) *en-nuketu ve'l-uyûn*, Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye.
Merâğî, Mustafa(1974). *Tefsîru'l-Merâğî*, Beyrut.
Mukatîl bin Süleyman(2003) *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*.(Ahmed Ferid, thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
Müslim, Ebû Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî (1954) *Sahihu Muslim*, Beyrut.
Naim, A. (1343). *Ahlâk-ı İslâmiyye esasları*. İstanbul.
Okumuş, E.(2002). *Kur'ân'da toplumsal çöküş*. İstanbul: İnsan.
Özsoy, Ö.(1994). *Sünnetullah*. Ankara: Fecr.
Pazarbaşı, E.(1996). *Kur'ân ve medeniyet*. İstanbul: Pınar.
Râzî, Fahruddin (1990). *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
Rıza, M.R. (2005) *Tefsiru'l-Menâr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
Rifat, Ahmet,(1309).*Tasvir-i Ahlak*, İstanbul.
Sâbûnî, M. A.(1986). *Safvetu't-tefâsîr*, Beyrut.
Sâvî, Ahmed b. Muhammed(t.y.). *Hâşiyetu allâme es-Sâvî alâ celâleyn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
Sıddikî, Muhammed(1984). *Bilimin İslâmî temelleri*. (R. Şentürk, Çev.). İstanbul.
Şengül, İ.(1994). *Kur'ân kıssaları üzerine*, İzmir.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed(2004). *Fethu'l-Kadîr*, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut.

Şimşek, M. S.(1993). *Kur'ân kıssalarına giriş*, İstanbul.

Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir(1995).*Câmiu'l-beyân an te'vi'l-i ayi'l-Kur'Ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Tabersî el-Fadl b. el-Hasen.(1986). *Mecmau'l-Beyân*, Lübnan.

Taftazanî, Saduddin(1277). *Şerhu'l-Mekâsid*, İstanbul.

Turgay, N.(2008) "*Kur'ân'da "mütref" kavramı*", *bilimnâme*, Kayseri.

Turgay, N. (2003) "*Kur'ân'da "Ashabü'l-Karye"kıssası ve düşündürdükleri*", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara.

Turgay, N. (1994). "*zulüm*", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Şamil.

Ukberî, Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillah (1961). *İmlâu mâ menne bihi'r-Rahmân*. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbbati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih,

Vahidî, Ali b. Ahmed en-Nisabûrî (1968). *Esbâbü'n-nüzûl*. Mısır.

Yazır, E. M. H(1971). *Hak dini Kur'ân dili*. İstanbul: Eser Kitabevi,

Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Fayd Muhammed Murtaza(1966). *Tâcu'l-arus*. Beyrut.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer(t.y.) *el-keşşâf an hakâki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. Tahran.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer(1992). *Esrâru'l-belâğa*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.